

właściciel warsztatu czy gospody musiał dysponować funduszem nie tylko na opłatę za wynajęcie lokalu i jego utrzymanie, ale także niezbędnym kapitałem obrotowym. Jego pozycja ekonomiczna, a zatem i oczekiwania, daleko odbiegała od potrzeb zwykłego operariusza. O ile *tavernarii* i drobni kupcy byli przeciwni całkowitemu zniesieniu długów, podobnie jak i arystokracja, która w dobie wzrostu cen czerpała z tego oczywiste korzyści, to odmienne stanowisko zajmowała pozostała część plebsu. Wstrzymanie udzielania kredytu uderzyłoby bowiem w pierwszym rzędzie w drobnych sklepikarzy, a w następnej kolejności w zubożałą arystokrację senatorską, podczas gdy lichwiarze i przedstawiciele wielkiego kapitału posiadali wiele innych, równie dogodnych możliwości lokowania z zyskiem pieniędzy¹⁶. Posunięcia Cezara w 49 r. p.n.e. były więc próbą kompromisowego złagodzenia problemu długów, z jednej strony poprzez odsunięcie obawy powszechnej ich likwidacji, a z drugiej poprzez ograniczenie ilości posiadanej gotówki do 60 000 sesterców w srebrze i złocie¹⁷.

QUELQUES REMARQUES SUR LA CRISE AU DÉCLIN DE LA RÉPUBLIQUE ROMAINE

Résumé

A une époque très avancée de la république, la plupart des chercheurs rejettent les caractéristiques du phénomène socio-économique de la crise en se contentant de constater l'existence des symptômes de type politique. Tout aussi partiales semblent les tentatives, entre autres de M. Gelzer et R. Syme, pour limiter la portée de ce phénomène à la noblesse. Sans nul doute au tournant du III et II siècle av.J.C. un accroissement du rôle politique et économique de l'aristocratie a lieu, mais avec le développement de la puissance de l'état et l'intensification de l'exploitation des terres nouvelles, une position de plus en plus importante, surtout économique, est gagnée par les chevaliers.

D'un autre côté, avec la concentration progressive du pouvoir aux mains du sénat, au sein même de l'aristocratie commence à se former un petit groupe oligarchique, s'efforçant de recueillir pour soi-même le plein pouvoir politique. Cependant la croissance sensible du rôle joué par le capital, sous forme de biens mobiliers, principalement en monnaie, devient finalement la cause du rapprochement de ces deux groupes en raison de leurs intérêts économiques et non-économiques communs. En conséquence une différenciation économique de l'aristocratie et un brisement de son union politique s'ensuivent.

Peu après, l'indigence s'accroît avec la lente disparition des classes moyennes parmi la population rurale, laquelle vient en partie renforcer les rangs de la population urbaine qui décide de l'élection des hauts fonctionnaires. Dans cette situation les personnes influentes et les groupes de pression désirant exercer une influence sur le cours des événements de l'état, sont obligés d'entrer en pourparlers avec les gens d'affaires, non

„Zeszyty Naukowe Wydz. Hum. Uniw. Gdańskiego. Historia”, 13, 1983, s. 40 nn. Na temat warstwy średniej zob. ostatnio wystąpienie prof. T. Łoposzki na XIII Powszechnym Zjeździe Historyków w Poznaniu w 1984 r. (sekcja starożytna).

¹⁶ Por. M. W. Frederiksen, *Caesar, Cicero and the Problem of Debt*, JRS, 56, 1966, s. 128 nn.; Z. Yavetz, *op. cit.*, s. 146 nn.; L. Hammond, *op. cit.*, s. 138 nn.

¹⁷ Cass. Dio, 41, 38, 2; L. Homo, *op. cit.*, s. 214 nn.